

Erfgoedwandeling Nachtwende

24 en 25 april 2021

ERFGOEDDAG

Vlaams
Architectuur
instituut

EXPEDITIE
DE STAD

Voor onze voorouders was de duistere nacht een realiteit die dreiging met zich meebracht. Duister stond gelijk aan gevaren, aan activiteiten die het daglicht schuwden. Wie toch 's nachts op pad ging, droeg een lamp met kaarslicht, of liet zich begeleiden door een lampdrager. In de steden heerste zelfs een verbod om 's nachts zonder persoonlijke verlichting op straat te lopen, in Luik zelfs nog in 1817.

Straatverlichting

Straatverlichting bestond weliswaar, maar in de meeste steden was die beperkt tot sites die in het duister levensgevaar konden opleveren, zoals bruggen en kades. Parijs had al vanaf de late 16de eeuw al wel een systeem van straatverlichting in verschillende stadsdelen. Andere steden zetten bewoners aan om olielampen in lantaarns te bevestigen aan hun huizen. Vanaf de 17de eeuw investeerden steden systematisch in een verlichtingssysteem met lantaarns. De olielampen werden enkel aangestoken van oktober tot april, en alleen op nachten die weinig of niet door de maan verlicht waren. In sommige steden was de bevolking nog slechter af. Zo had Keulen tot 1789 geen openbare verlichting.

Licht voor Antwerpen

Antwerpenaren waren in de 18de eeuw verplicht om van oktober tot maart 's avonds één of twee lantaarns met kaarslicht aan de gevels te hangen. In de vroege 19de eeuw werd een permanente verlichting met olielantaarns in concessie gegeven aan een onderneming, maar zoals in andere steden hield het systeem rekening met het maanlicht. In 1840 deed de gasverlichting zijn intrede. Vanaf dan voorzag de Imperial and Continental Gas Association de stad van gaslicht. Ze bleef dat doen tot 1927 maar al in 1878 werd een proefopstelling met elektrische lampen geïnstalleerd aan de zeehuis van de oude dokken. In 1892-1894 volgde een elektrische verlichting op proef van de Schoenmarkt, de Groenplaats en de Nationalestraat, spoedig gevolgd door andere straten. Beide systemen, gas en elektriciteit, liepen nog tot in 1935-1940 naast elkaar door. In een eeuw tijd was een einde gekomen aan het tijdperk van de duistere nacht.

1. Huis met houten gevel – Stoelstraat 11

Straten in historische steden zijn vaak smal en bochtig, en daardoor schaduwrijk en moeizaam verlicht bij nacht. De traditionele huizenbouw werkte bovendien met overkragingen, om voor hoger gelegen verdiepingen meer ruimte te creëren. Daardoor verduisterde de begane grond nog meer. De skeletconstructie van de gevels liet weliswaar veel raamopeningen toe, inclusief bovenlichten boven de deur en bovenramen boven de raamopeningen. Toch was de lichttoevoer in interieurs verre van ideaal, ook omdat de gangbare techniek voor glasproductie geen grote, perfect doorzichtige oppervlakken toeliet. Dat zie je aan het huis met de houten gevel in de Stoelstraat. Het heeft een bovenlicht en bovenramen, en schijnbaar historisch glas in de ramen. Niettemin is het volledige huis een replica van de oorspronkelijke constructie uit 1545. Het origineel was in 1973 afgebroken in opdracht van de stad, naar verluide wegens bouwvalligheid. Architect Jos Gabriëls had enkele jaren tevoren opmetingsplannen gemaakt, die de basis vormden van de reconstructie in 1973-1974. Overigens is ook voor de houten gevel in de nabijgelegen Zwartzustersstraat (huisnummer 8) niet authentiek. Het origineel is heropgebouwd in het Openlucht-museum Bokrijk. Daar werd in de jaren 1970-1980 de wijk De Oude Stad gecreëerd, door er tal van monumenten herop te bouwen die vanaf de jaren 1960 ten prooi waren gevallen aan de kaalslag in de Antwerpse binnenstad.

[TRAJECT Stoelstraat – Zwartzusterstraat](#)

2. Huis Zwartzusterstraat nr. 44

Bovenlichten zoals in de houten gevel in de Stoelstraat zijn één mogelijkheid om meer licht te creëren in het interieur. Erkers aan de straatzijde bieden een andere mogelijkheid. Deze uitbouwen waren weliswaar onderworpen aan strenge voorschriften, omdat ze ingrepen op het openbaar domein. Ze waren een exclusief statussymbool en kwamen erg sporadisch voor, onder meer in het hof van Luik, het voormalige districtshuis in de Lange Gasthuisstraat. Vanaf de 19de eeuw kwamen uitkragingen frequent voor in het straatbeeld, zoals in dit huis uit 1896, ontworpen door architect Alexis Van Mechelen (1864-1919). Hij voorzag een brede en hoge erker die over twee bovenverdiepingen lichtinval creëert. Van Mechelen liet zich hiervoor nadrukkelijk inspireren door een vinding van architect Paul Hankar (1859-1901). Die voorzag zijn eigen woning in Brussel van een monumentale erker over twee verdiepingen, bekroond door een loggia onder de dakrand. Het gebouw geldt als één van de mijlpalen in het ontstaan van de Belgische art nouveau, met de erker als blikvanger. Hankars ontwerp raakte snel verspreid. In 1895 beklagde hij zich in het toonaangevende tijdschrift *L'Emulation* dat zijn ontwerp geplagieerd werd door architecten in Brussel en daarbuiten. Van Mechelen was dus zeker niet de enige die aan de haal was gegaan met Hankars vinding. Hankars woning valt overigens ook op door een bijzondere bouwpolychromie. Ook dat kenmerk heeft Van Mechelen geïnspireerd, zoals de recente restauratie van het huis in de Zwartzustersstraat illustreert.

[TRAJECT Zwartzusterstraat > Lange Koepoortstraat](#)

3. Mariabeeld – hoek Lange Koepoortstraat en Zwartzustersstraat

Antwerpen kent tal van straatbeelden van heiligen, en dan vooral van Maria. Ze staan in een gevelnis, op een straathoek of op een pompzuil op een marktplein. Een inventarisatie van 2002 telde 164 beelden in de oude stad, terwijl er in de 19de eeuw nog circa 260 bestonden. Ze werden onderhouden door genootschappen van gelovige buurtbewoners. Vele ervan worden verlicht door een lantaarn, zoals dit exemplaar. De energiebron evolueerde samen met de reguliere straatverlichting: eerst kaarsen of olielampen, daarna gasverlichting die in 1924 vervangen werd door elektriciteit. Deze verlichting fungeerde als eerbetoon. Of ze oorspronkelijk ook

bedoeld was als vaste straatverlichting, staat niet vast. Dit Mariabeeld, getypeerd als Koningin van de Rozenkrans, is uitgevoerd uit hout en zou dateren uit 1825. Wellicht is de keuze voor de Rozenkransmadonna geen toeval. Niet ver hier vandaan ligt namelijk het complex van het dominicanenklooster, en deze orde stimuleerde het gebruik van de rozenkrans, ook bekend als gebedsnoer of paternoster.

[TRAJECT Lange Koepoortstraat > hoek met Sint-Paulusstraat](#)

4. Van Ommeren-huis – hoek Lange Koepoortstraat en Sint-Paulusstraat

Dit kantoorgebouw is nu bekend als Glazen Huis. Het werd opgericht in 1938-1939 voor scheepsagent Van Ommeren en was toen vast een opzienbarende verschijning in de historische binnenstad. De integratie van een vliesgevel, een niet-dragende dunne gevel van staal en glas, voorzag de kantoorruimtes optimaal van daglicht. Bovendien veranderde het gebouw in het duister tot een lichtbaken in zijn omgeving, dankzij zijn verlichte binnenruimtes. Ook het trappenhuis aan de linkerkant heeft een volledige bekleding met glaspanelen. Het Van Ommeren-huis behoort tot de eerste realisaties van het architectenbureau Brinkman & Van den Broek, dat onder deze naam actief was van 1937 tot 1949. Het was de opvolger van het in 1925 opgerichte bureau J.A. Brinkman & L.C. van der Plugt architecten, bekend van toonaangevende modernistische ontwerpen in Rotterdam, zoals Van Nelle-fabriek (1925-1931). De vliesgevel werd rond 1975 een eerste keer volledig vernieuwd en gewijzigd. De renovatie van het complex in 2006-2007 door architectenbureau Conix Architects bracht een volledig nieuwe gevelstructuur die teruggrijpt naar oorspronkelijke ontwerp. Niettemin zijn de profielen veel zwaarder, en ontbreekt de karakteristieke roedeverdeling.

[TRAJECT Lange Koepoortstraat > Huikstraat](#)

5. Het 'smalste huis van Antwerpen' – Huikstraat nr. 47

Bouwen op een smal perceel omgeven door hoge huizen, dat levert een donker resultaat op. In principe toch, maar dat is niet het geval voor deze woning, ontworpen door architectenbureau Sculp(IT). Op het perceel van enkele meters breed, voordien ingenomen door een garagebox, hebben architecten Silvia Mertens en Pieter Peerlings, werkten ze een minutieus uitgezuiverde wooneenheden van vier bouwlagen uit, verbonden door een draaitrap. De voor- en enkele achtergevels bestaan volledig uit glazen vlakken, gevat in identieke kaders. Achter de vier ramen zijn tl-lampen geïnstalleerd, met van onder naar boven geel, groen, rood en blauw licht, een knipoog naar de rosse buurt die hier enkele straten vandaan ligt. De woning uit 2006 werd in 2008 bekroond met een Belgian Building Award.

[TRAJECT Huikstraat > Sint-Paulusstraat](#)

6. Sint-Pauluskerk en kloosterpand – Sint-Paulusstraat (kloosterpand) en Veemarkt (calvarie)*

De Sint-Pauluskerk maakte oorspronkelijk deel uit van het klooster van de dominicanen. De orde vestigde zich vanaf 1243 in Antwerpen, verhuisde in 1256 naar deze site en verbleef er tot 1796, toen de Franse overheid alle dominicanenkloosters liet sluiten. Het complex omvatte behalve de kerk ook een kloosterpand met verschillende vleugels. In de nacht van 3 op 4 april 1968 verwoestte een brand de bedaking van de kerk en het grootste deel van het kloosterpand. Een heroïsche actie van hulpdiensten en buurtbewoners onder leiding van Frans Baudouin, toenmalig conservator van de kunsthistorische musea van de stad, redde de kunstschat van de kerk. De restauratie van het kloosterpand laat op zich wachten. De ruïne en de Lourdesgrot laten de associaties met de nacht de vrije loop. Aan de andere zijde van de Sint-Pauluskerk werd een Calvarieberg opgericht. Het ontwerp dateert uit 1697, en de uitvoering ervan liep tot 1747. Het indrukwekkende ensemble van calvarie en beelden

brenkt personages uit het Oude en Nieuwe Testament samen met de eigenlijke Calvariegroep. De scenografie brengt het lijden van Christus in beeld, met scènes zoals de Hof van Olijven en Christus in het graf. Anderzijds komt ook de zondige mens in beeld, lijdend in het Vagevuur. Deze tafereelen van ontredde, verlatenheid, angst, wanhoop, wroeging en dood roepen ook andere, symbolische nacht op.

** De Calvarieberg is voorlopig gesloten voor het publiek ten gevolge van de coronamaatregelen*

[TRAJECT Veemarkt > Vleeshouwersstraat](#)

7. Vleeshuisbuurt

Een groot deel van de historische woonwijk rond het Vleeshuis werd stelselmatig door de stad gesloopt sedert de jaren 1950. Vanaf 1975 verrees een nieuwe wijk, ontworpen door architect Roger Groothaert. Een voorontwerp voorzag een structuur van patiowoningen met een eigentijdse vormgeving, sterk contrasterend met het historische Vleeshuis. Dat stuitte op zoveel verzet van monumentenzorg, dat het ontwerp drastisch werd aangepast. Het middeleeuwse stratenpatroon werd behouden. Het ontwerp van de huizen werd in vorm en materiaalgebruik aangepast aan de oorspronkelijke bebouwing. Een historische wijk is echter onmogelijk te reconstrueren, zodat de wijk hoe dan ook contrasteert met het Vleeshuis. Op één van de hoeken van dit monument prijkt een gevelbeeld van Maria met een elegante lantaarn.

[TRAJECT Vleeshouwersstraat > Kuiperstraat > Braderijstraat > Grote Markt](#)

8. Grote Markt

Veel pleinen in de stad zijn ontstaan door sloop van huizenblokken of uit een binnengebied dat openbaar terrein werd, maar de Grote Markt is een historisch plein met grote politieke en maatschappelijke betekenis. Daarom ook kreeg de markt als één van de eerste sites in Antwerpen kunstverlichting. De firma Van Aerschot uit Herentals leverde in de jaren 1870 rijk versierde lantaarns voor belangrijke sites in Antwerpen, zoals het stadspark (1874), de Kruidtuin (1878) de Groenplaats en omgeving (1875), en aansluitend ook de De Keyserlei, de Meir en de Grote Markt. Het assortiment van de firma omvatte ook *candélabres-urinoirs*, die in twee opzichten verlichting boden. Er stonden er verschillende in Antwerpen, maar niet op sites zoals de Grote Markt. In 1895 ontving de stad het legaat Robert Joostens, onder meer bestemd voor de verfraaiing van de Grote Markt. De bebouwing rond het plein onderging een grondige transformatie, met vrije reconstructies en fantasierijke verbouwingen met toevoegingen en versieringen zoals trapgevels en vergulde beelden. Enkele monumenten hebben hun historische karakter wel behouden, met name ook het stadhuis. Niettemin wijkt het eindresultaat globaal af van de historisch gegroeide realiteit. De zo bereikte pittoreske uitstraling van de Grote Markt kreeg een hoofdrol in de citymarketing van de stad. Dat bracht ook kunstverlichting voor de gevels, het stadhuis en de Brabofontein met zich mee. Het lichtplan dat in 2015 werd uitgevoerd voor de Grote Markt en omgeving, zorgde voor een meer genuanceerde sfeerverlichting.

[TRAJECT Grote Markt > Oude Koormarkt](#)

9. Vlaaikengang – Oude Koormarkt 16

Het steegje van de Vlaaikengang, ontstaan in 1591, geeft pas echt aan hoe weinig verlicht de stad op sommige plaatsen was vóór de komst van de straatverlichting. Het kronkelt langs achterhuizen en omvat verschillende binnenplaatsjes. In de jaren 1960 dreigde een plan om een parking aan te leggen op de site. De aankoop door Axel Vervoordt en de daarop volgende restauratie reddten dit voor Antwerpen unieke geheel.

[TRAJECT Pelgrimstraat > Reyndersstraat > Leeuwenstraat > Vrijdagmarkt](#)

10. Vrijdagmarkt

De Vrijdagmarkt was oorspronkelijk geen plein. Ondernemer Gilbert Van Schoonbeke kocht in 1547 op deze site een groot gebouwencomplex om er een plein aan te leggen, dat verbonden werd met nieuw getrokken straten. Het plein werd de standplaats van de oudkleerkopers, het ambacht van handelaars in tweedehandsgoederen en inboedels. Centraal stond een huizenblok, dat later verdween. Op 2 januari 1945 om 22u 's avonds vernielde een inslaande V2-bom de bebouwing rond het plein. Enkel het Museum Plantin-Moretus bleef gespaard. Een windwijzer op het dak van het hoekgebouw Vrijdagmarkt – Heilig Geeststraat, versierd met een gestileerde V1, herinnert aan de bominslag. De huizen werden heropgebouwd in een vormentaal die verwijst naar de verdwenen historische bebouwing. Centraal op het plein staat een pomp met het beeld van de Heilige Catharina, patroonheilige van de oudkleerkopers. Zoals gebruikelijk bij deze historische pompen met heiligenbeelden is ook dit exemplaar voorzien van een lantaarn. Na de bominslag moest de 18de-eeuwse sokkel gedeeltelijk gereconstrueerd worden. Het beeld is een creatie uit 1961-1962 door beeldhouwster Mariette Coppens.

[TRAJECT Vrijdagmarkt > Heilig Geeststraat](#)

11. Leeszaal en depot van het Prentenkabinet – Heilig Geeststraat

Het Museum Plantin-Moretus is een historisch gegroeid complex met sinds 1877 een museumfunctie. Voor het Prentenkabinet van het museum bouwde NoaArchitecten in 2016 een nieuwe leeszaal aan de Heilig Geeststraat. Kunstenaar Benoît van Innis ontwierp de gevel aan de straatzijde. Zijn compositie met regels en stijlen verwijst naar de traditionele houtskeldebouw, zoals die van het houten huis in de Stoelstraat (nr. 1). Hier is het geen constructiemethode die uitsparingen toelaat voor lichtinval, maar een esthetische toepassing. Op de benedenverdieping is gekozen voor grote glaspartijen, terwijl de façade hogerop helemaal gesloten is. Afwezigheid van licht is immers één van de basisvoorwaarden om archief en historische documenten duurzaam te conserveren.

[TRAJECT Heilig Geeststraat > Hoogstraat > Sint-Jansvliet](#)

12. Voetgangerstunnel onder de Schelde – Sint-Jansvliet

Het plan om beide oevers van de Schelde te verbinden door een brug of een tunnel, leefde al lang in politieke en economische kringen alvorens de voetgangerstunnel of Sint-Annatunnel tot stand kwam. Napoleon was de eerste die een vaste oeververbinding vooropstelde, en in de loop van de 19de en vroege 20ste eeuw lanceerden tal van architecten en ingenieurs voorstellen. De meeste ervan gingen over een brugverbinding. Alle opties gaven technische problemen, maar voor tunnels speelde ook de moeilijkheid op te lossen kwestie van verlichting. Pas rond de eeuwwisseling kantelde het debat in het voordeel van een tunnelverbinding. De bouw van de tunnel in opdracht van IMALSO (Intercommunale Maatschappij van de Linker Scheldeoever), begon in 1931, en al op 10 september 1933 kon de verbinding ingehuldigd worden. De verlichting van het circa 572 meter lange traject werd gegarandeerd door fluorescentielampen. De toegangs- en ventilatiegebouwen op beide Scheldeoeveren werden ontworpen door Emiel Van Averbek (1876-1946), stadsarchitect van Antwerpen.

[TRAJECT Sint-Jansvliet > Steenhouwersvest > Kammenstraat](#)

13. FRAGILE Lab – Kammenstraat 82

De uitdaging om op een smal perceel een gebouw met het nodige licht te ontwerpen, doet denken aan het huis in de Huikstraat (cf. nr. 5). De bouw van FRAGILE Lab door IEA Import.Export Architecture dateert van 2007. Ook voor deze winkel met bovenliggende woning is het risico op duistere en

enge ruimtes met verve afgewend. De constructie bestaat uit ranke stalen palen van kelder tot dak, die dunne vloerplaten dragen. Deze optie liet toe de façade in glas uit te werken. Het spel van zwart en wit in het interieur accentueert de lichtheid en transparantie van het ontwerp – zoals nacht en dag elkaar versterken.

[TRAJECT Kammenstraat > Oudaan](#)

14. Administratief Centrum – Oudaan (politietoren)

Deze site zou een onderdeel worden van een ruimer stedenbouwkundig geheel, dat tot de Groenplaats en de Grote Markt zou lopen. De ingreep bleef beperkt tot het bouwblok waar voordien de Cité gelegen was, een overdekte winkelgalerij uit 1840 met markthal. De kantoortoren van het Administratief Centrum werd gebouwd in 1958-1967 naar ontwerp van Renaat Braem, Jul De Roover en Maxim Wynants.

Braem wilde de toren in vorm, kleur en materiaal doen overeenstemmen met de toren van de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal. Niet alleen om een visuele relatie te leggen, maar ook om een symbolische betekenis tot stand te brengen. De constructie diende als een modern belfort boven de omgeving uit te torenen, als een nieuw baken in het stadsbeeld. Hij hechtte ook veel belang aan de ranke kolommen in gewapend beton. Die vormen de dragende structuur van de constructie, waardoor een vrije invulling van de binnenruimte mogelijk wordt. Een specifieke buitenverlichting moest deze structuur 's nachts tegen het gevelvlak aftekenen. De zijgevels zijn bekleed met ronde glasstenen, die zo de trappenhuizen over de hele hoogte van het gebouw verlichten.

[TRAJECT Oudaan > Lange Gasthuisstraat > Mechelseplein](#)

15. Woning Tackx – Mechelseplein 18

Het Mechelseplein is geen historisch plein – tot in de jaren 1960 stond hier een bouwblok. De kerk uit 1845 vervangt de historische kerk die in de periode 1799-1800 gesloopt werd onder het Franse bewind. Tussen kerk en plein staat de woning Tackx. Deze voormalige dokterswoning met praktijk werd ontworpen door Walter Van den Broeck in 1937. De patrijspoortramen zijn typerend voor het interbellum, en sommige zijn voorzien van glas-in-lood. In contrast daarmee hebben de hogere verdiepingen veel meer lichtinval, door horizontale banden van geritmeerde ramen. Een L-vormig bakstenen volume omkadert deze raampartij. Deze combinatie brengt licht, kleurig licht, tempering en duisternis in één gevelcompositie samen.

[TRAJECT Mechelseplein > Sint-Jorispoort](#)

16. Handelspand Electrolux – Leopoldplaats 11

Dit gebouw, verbouwd in 1934 naar ontwerp van architect Joseph Selis, huisvestte vroeger een filiaal van de firma Electrolux. Het is daarom verbonden aan een periode waarin tal van elektrische producten – inclusief kunstverlichting – hun weg vonden naar massa's consumenten in brede lagen van de bevolking. De gevel droeg oorspronkelijk de merknaam, mogelijk in neonletters. De volledig beglaasde winkelpui met afgeschuind zijportaal herinnert nog aan deze functie. De voor de periode van het interbellum typerende stalen frames laten een maximale invulling met glas toe, perfect voor onder meer etalages maar ook voor de voormalige kantoorverdiepingen hogerop.

[TRAJECT Sint-Jorispoort > Sint-Jorispoort](#)

17. Nationale Bank – Leopoldplaats

Het bankgebouw uit 1879 diende de grandeur van een nationale instelling uit te stralen. Het vormde bovendien een schakel in de keten van prestigieuze gebouwen langs de nieuw aangelegde leien. Die werden aangelegd op het traject van de 16de-eeuwse stadswalling, gesloopt vanaf 1860. Andere opmerkelijke constructies langs de leien zijn het Justitiepaleis en de Opera. Ontwerper Hendrik Beyaert leverde voor de Nationale Bank een pas-

send decorum, met een rijk versierd eclectisch concept. Het inkompaviljoen aan de Leopoldplaats wordt beklemtoond door een monumentaal portaal. Het bekronende uurwerk wordt geflankeerd door twee figuren, die de Dag en de Nacht voorstellen. De iconografie van het paviljoen omvat onder andere symbolen van handel en nijverheid, orde en recht. Hier manifesteren zich de kernpunten van een maatschappelijk bestel dat door goed bestuur leidt naar rijkdom en welvaart, die bestendig worden door de nationale bank, punctueel en over de grenzen van dag en nacht heen.

De smeedijzers lantaarns die dit portaal flankeren, zijn ontworpen door Paul Hankar (cf. nr. 2), die tot 1894 medewerker was van Beyaert.

[TRAJECT Sint-Jorispoort > Bourlastraat > Frankrijklei](#)

18. Kantoorgebouw Financia – Frankrijklei 119

Een baken van licht en transparantie, zo verschijnt het kantoorgebouw dat Walter Bresseleers in 1962 ontwierp voor hypotheekmaatschappij Financia. De opdrachtgever wilde een gebouw met een open karakter, efficiënt en flexibel in gebruik en indeling. Bresseleers kwam daaraan tegemoet door een helder concept met horizontaal een systeem van draagbalken uit gewapend beton en verticaal een doorlopende kern met alle circulatie- en nutsfuncties. Hinderlijke steunpijlers en nutsokkers werden zo overbodig. Die openheid wordt nadrukkelijk bereikt door de dubbelwandige gordijngelvels in glas aan zowel voor- als achterzijde, die het gebouw markeren.

Het opmerkelijke concept, bij uitstek zichtbaar in het nachtelijke stadsbeeld, leverde een gebouw op dat in één lichtend vlak het moderne imago van de firma vertaalde aan de talrijke gebruikers van de drukke Frankrijklei. Het interieur is grondig verbouwd, maar contemporaine foto's bieden een indruk van de heldere en lichte ruimtes.

[TRAJECT Frankrijklei > Bourlastraat > Leopoldstraat](#)

18. Lantaarns Kruidtuin – Leopoldstraat

De Rubensfeesten van 1877 vormden de aanleiding voor de verfraaiing van de kruidtuin, met een poort en aansluitende balustrade naar ontwerp van stadsbouwmeester Pieter Dens. De firma Van Aerschot leverde de gietijzere kandelabers, voorzien van het stadswapen. In de jaren 1870 leverde de firma ook elders in de stad monumentale en vaak rijk versierde verlichtingselementen (cf. nr. 8).

Van 17 tot 27 augustus 1877 vond een breed gamma feestelijkheden plaats, gaande van congressen en volksfeesten over optochten en bals. Daarbij speelden nacht en verlichting een grote rol. Zo trok op 18 augustus een fakkeltocht door de stad, langs de Kruidtuin. Twee dagen later werden de lantaarns op de balustrade voor het eerst ontstoken, ter gelegenheid van de geschiedkundige optocht die de Leopoldstraat aandeed. Die avond werden verschillende openbare pleinen verlicht: de Groenplaats, de Sint-Jansplaats en de Sint-Walburgisplaats. Kunstverlichting in het straatbeeld was duidelijk zo bijzonder dat het een feestelijke activiteit kon zijn. Het programma van die dag sloot af met grote nachtfeesten in het Théâtre des Variétés en in het Alhambra, twee feestsalen elders in de stad. De lantaarns verspreidden gaslicht in 1955, sindsdien is de verlichting elektrisch.

[TRAJECT Leopoldstraat > Arenbergstraat](#)

19. Arenbergshouwborg – Arenbergstraat

Op een boogschuit van elkaar liggen twee cultuurtempels die floreren bij het vallen van de avond. De Arenbergshouwborg in de Arenbergstraat is de opvolger van de in 1852 gestichte Cercle Artistique, Littéraire et Scientifique d'Anvers, het zogeheten Kunstverbond. Die vereniging gold als een prestigieuze ontmoetingsplaats voor de Antwerpse burgerij. Grote delen van het interieur* stammen uit die tijd. De monumentale trapzaal dateert uit 1877, voorzien van lantaarns in smeedijzer en gedecoreerd met monumentale portretschilderijen van historische

cultuurdragers. Uit dezelfde periode dateert ook de gelagzaal met een fries, gekopieerd van de beroemde Elgin Marbles, sculpturen afkomstig van het Parthenon in Athene.

De oude feestzaal maakte in 1929 plaats voor de huidige schouwborg. Uit die periode dateert ook de nieuwe voorgevel, met reliëfs die de aandachtsgebieden van het Kunstverbond uitbeelden: de schone kunsten, de literaire en podiumkunsten en de wetenschappen. De recente neonverlichting promoot de Arenbergshouwborg, die hier sinds 1971 gehuisvest is.

* *Het interieur is niet vrij toegankelijk*

[TRAJECT Arenbergstraat > Komedieplaats](#)

20. Bourlaschouwborg – Komedieplaats

De Bourlaschouwborg, genoemd naar zijn ontwerper architect Pierre Bruno Bourla, verrees in 1830-1834. De kenmerkende halfronde voorbouw heeft een publieke functie, met de toegangszone, oorspronkelijk voorzien voor rijtuigen, en de als foyer uitgewerkte hoge bovenverdieping. Deze zone straalt ook de functie van het gebouw uit, met een vormentaal die verwijst naar de klassieke oudheid, borstbeelden in nissen van componisten en toneelauteurs, en bekronende beelden van de negen muzen uit de Griekse mythologie. Voor de theaterzaal* werden oorspronkelijk honderden olielampen gebruikt, met centraal een luchter met tachtig olielampen. Elders waren wandlampen en gietijzere lantaarns opgesteld. In 1844 deed gasverlichting zijn intrede in het gebouw, en vanaf 1899 was de scène elektrisch verlicht, al prefereerden vele bezoekers het meer sfeervolle gaslicht. Het tijdperk van de gasverlichting liep echter aan zijn einde, en in 1903 was het hele gebouw elektrisch verlicht.

* *Het interieur is niet vrij toegankelijk*

[TRAJECT Komedieplaats > Kelderstraat > Schuttershofstraat > Wapper > Meir](#)

21. Kantoorgebouw Imperial Continental Gas Association – Meir

De Imperial Continental Gas Association werd in 1824 in Londen opgericht voor de bouw en exploitatie van gasfabrieken, de distributie van gas, en het leveren van straatverlichting op het Europese vasteland. In 1840 verwierf ze een concessie voor Antwerpen, en ze bleef er actief tot 1927. In 1897 ontwierp architect Emile Thielens samen met zijn neef Henri dit gebouw, dat qua ligging en uitstraling tegemoetkwam aan het belang van de firma. Het huisvestte een verkoopruimte en kantoorruimte aan de Meir zelf, en ateliers en een pakhuis aan de Kolveniersstraat. De façade aan de Meir diende de missie van de firma uit te stralen, en daarvoor gebruikte Thielens de neo-François I-stijl, die teruggreep naar de vroege renaissance in Frankrijk onder koning Frans I. Elementen uit de rijke decoratie verwijzen naar de Imperial Continental Gas Association. De reliëfs van de borstwingering dragen het bedrijfslogo ICGA, afgewisseld met het embleem van Frans I, een vuursalamander in een vuurhaard. De nisbeelden in de linker- en rechtertravee verhalen de geschiedenis van de verlichting, met van links naar rechts een prehistorische man met een toorts, een vrouw uit de klassieke oudheid met een olielamp, een middeleeuwse man met kaarslichtlantaarn en een eigentijdse vrouw met gasverlichting. Centraal op de borstwingering vertegenwoordigen de twee bronzen gaslantaarns de missie van de gasmaatschappij. Rond de voet ervan heeft zich een vuursalamander genesteld, met een schild waarop de initialen GA van 'Gas Association'. Deze adaptatie maakt het motief, typisch voor de neo-François I-stijl, bijzonder toepasselijk voor de zetel van de gasmaatschappij door de associatie met vuur en licht. Mogelijk was het zelfs een factor in de stijlkeuze, waardoor stijl, iconografie en functie hier perfect samenvallen.

Het kantoorgebouw van de Imperial Continental Gas Association is de perfecte afsluiting van deze architectuurwandeling over nacht en duister, maar ook de overwinning ervan met licht en verlichting. <